

Инна Пелева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
peleva_i@abv.bg

Академичните публикации – регулации, ограничения, възможности

Inna Peleva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Academic Publications: Regulations, Limitations, Opportunities

Abstract

The article focuses on how state regulations of academic promotion affect research and publication policies. The text highlights other factors that exercise pressure on researchers: the mechanisms of funding research, the political conjuncture, and the dominant ideology. The author claims that excessive regulation in the academic sphere does not stimulate genuine contributions to knowledge, nor does it encourage researchers to enlighten society, i.e. inform the general public about discoveries and ideas in the respective field.

Keywords: legal principles in the academic sphere, assessment of research, institutions and research, funding of research

В съвременните общества публикуването на научни текстове е вид право (то подлежи на рестрикции и контрол) и заедно с това – неотменимо задължение на специфично съсловие, на група хора в дадения социум. Те притежават документно верифицирани висока степен и характерен профил на образованост и обикновено работят в научен институт, в научна организация, може и като преподаватели във висши училища. Автори на излизаци в академичната периодика текстове са и люде, най-често докторанти, ангажирани с други поприща (държавна администрация, болнична медицина, средно образование, правна сфера и пр.) – докторската степен по съответните науки носи престиж, шансове за по-висок пост, известна финан-

сова облага (добавка към месечното възнаграждение, полагаща се според законовите уредби на конкретния сектор заради притежаването на научна степен). (Нерядко в тези случаи публикационната дейност приключва или забележимо се редуцира след успешната защита на дисертация.) Бидейки университетски преподавател и филолог литературовед (който чете освен заради собствената си тясна професионална компетентност още и трудове по културология, антропология, историография, социология, философия, политология, психоанализа), бих могла да споделя размишления за писането и публикуването на научни текстове като за част от перманентните obligations на професионално занимаващите се с хуманитаристика.

Както знаем, кариерното развитие на университетските преподаватели и на работещите в институтите на БАН се осъществява по твърд регламент, приподписан от държавата. В момента този регламент и механизмите за контрол спрямо спазването му се задават от Закона за развитие на академичния състав в Република България (Закон 2010/2022) и от Правилника за приложение на споменатия закон (Правилник 2010/2023). Всеки университет изработва и собствени допълнителни разпоредби, свързани с мрежа от задължения и изисквания към кандидата за тази или онази академична позиция. Та по закон научните степени се придобиват чрез система от нострификации на компетентността (за да получиш докторска степен например, трябва да спечелиш докторантски конкурс, да се справиш с докторантските си изпити, да осъществиш определен брой публикации и участия в научни форуми и/или проекти, да напишеш немалка като обем дисертация, чиято научна стойност да бъде верифицирана в рамките на характерна процедура). Също така по закон обвързаността с определен академичен статус, както и прекращаването към по-висока длъжност (с конкурс за всяко следващо йерархично ниво от главен асистент до професор), непременно изискват изследователят, заемащ или претендиращ за съответната позиция, да има постоянно нарастваща като обем и доказуемо оригинална научна продукция (статии, студии, монографии), а и да представя „на живо“ свои нови трудове пред форуми на собствената си колегия. (Изложенията, споделени в рамките на конференции, симпозиуми, конгреси, „кръгли маси“ и т.н., най-често също се превръщат в печатни страници, биват – по някое време – издадени в сборник от съответното събитие; отдавна се смята за нормално още в поканата за подобна съсловна среща да е изрично посочено, че казаните там неща няма да останат там и казани, а ще се превърнат в публикации, в части от книга. Независимо от това в рамките на поредната кариерна процедура кандидатът за определена длъжност трябва да верифицира „устните“ си изяви в научни форуми, като приложи към документацията по конкурса и програмите на конференциите/конгресите/симпозиумите, в които се е включвал; във въпросните програми са фиксирани имената на „докладчиците“ и заглавията на текстовете им.)

Нека обобща: според държавните и съобразените с тях локални нормативни документи на университети и институти работата в академичните структури задължително предполага периодично възобновяващи се актове по оценяване на научната продукция на всеки колега в системата – актове, отсъждащи (отново и отново) дали подложената на проверка индивидуална научна продукция е наистина научна, а и дали е достатъчно обемна (освен достатъчно научна).

Току-що напомненото означава, че е съвсем възможно публикуването на още и още изследователски текстове да не е плод само на подновяващ се спонтанен алтруистичен порив към споделяне на идея, откритие, разбиране за проблем от специфичната сфера. Авторското усилие да бъде издаден трудът Q може и да е мотивирано от съображения несобственонаучни, нямащи общо с някаква автентична творческа потребност. А най-вече – или единствено – от съображения, в края на краищата, обусловени от държавно разписаните сценарии за управление на продуктивността в научната сфера.

Институционализираният натиск, формиращ поведения и избори в академичната среда, работи наистина перманентно. Атестирането на университетските преподаватели например се провежда на 3 или на 5 години (нехабилитиран/хабилитиран) и тръгва от подробен опис на всичко, което колегата X е вършил в/за своя факултет през посоченото време; разбира се, публикациите (брой, вид, място на поява) правят важно перо при формирането на цялостната оценка относно ефективността на обследвания индивид за „отчетния период“. А освен това всеки колега на щат в академична институция представя ежегоден отчет – в какви/колко проекта е включен (всъщност според таблицата, през която моята институция ме проверява, се брои единствено позицията „ръководител на проект“); какви/колко публикации (статии, студии, рецензии) в профилирани издания с какъв статут (присъстващи или неприсъстващи в Scopus и WoS) е постигнал; какви/колко учебници, помагала и пр. е издал... И т.н.

Типът институционализиран натиск върху академично пишещите, който представям, непрекъснато нараства. Изразително възплъщение на тенденцията беше и един сравнително наскоро бурно обсъждан управленски проект, отнасящ се за научната сфера. Проектът „Денков“ (2022) определено търсеше и усилване на наказателно-санкционния потенциал на т.нар. атестиране на преподавателите във висшите училища, както и завишаване на наукометричните изисквания (според доста колеги – до неизпълнимост) за заемане на академични длъжности.

Вярно, не е приемливо да си на щат в академична структура и да не произвеждаш наука – нови и нови страници качествена наука. И да, след като държавата финансира университети и институти,¹ тя е в правото си да се

¹ Сред многото възражения срещу началния вариант на проекта „Денков“ беше и това, че не равнопоставя частните и държавните университети.

стреми да упражнява контрол върху продуктивността на инвестициите си, да формулира изисквания към работещите в съответните звена. (Дали размерът на държавните субсидии за „фундаментална, приложна и експериментална наука“ е пропорционален спрямо изискванията, е дълъг разговор.) А и нима стрес тестът на системата, сбъднат от припомнения преди малко проект, не доведе до положителни резултати: ред български университети напоследък отчитат повишаване на броя преподавателски публикации в правилните периодични научни издания (признатите за научни от престижните бази данни); промяната беше отбелязана и от актуалния министър на образованието като знак за несъмнен напредък в научната сфера у нас.

Тоест хората са адаптивни. След като се иска „по-висока публикационна активност“ – ето я. Определена идея може да се формулира ясно и кратко в един текст. Но може и да се разтяга, перифразира, надребнява на парчета, за да се изцедят повече статии от нея. Бройките растат.²

Не е ли обаче казаното току-що манипулативно като внушение. Институционалният натиск е прицелен не просто в това да се публикува повече. А да се публикува повече в издания, изпълняващи критериите за истински научни издания. („Зачитат“ ни се най-вече и цитиранията на наши текстове тъкмо в такива издания.)

„Истински научни издания“ са тези, които присъстват в „престижните бази данни“.³ Визираните издания (както и списанията, стремящи се да по-

² „... публикационният взрив може да убие идеите. Идеите, които са твърде редки, може да бъдат удавени в потопа. Опасността е много реална...“ (Попър 2024: 17). Догадката е формулирана в лекция на Карл Попър от първата половина на 1970-те, но в сегашния контекст (държавата заповядва: „публикувай, публикувай, публикувай!“) предупреждението добива допълнителен смисъл.

³ Срещу това – да се смята за наука само появяващото се в издания, чиято ценност е нострифицирана от присъствието им в „престижните бази данни“ – у нас преди време се чува ред възражения. Те не доведоха до кой знае какво, а и – тук и в близко бъдеще – няма да обусловят корекции в държавно налагания модел за оценяване на научната продукция. Въпреки това си убеждение – и въпреки евентуалната забележка, че в настоящия разговор няма защо да се забъркват подобни категории – ще си позволя да напомня: справедливостта (чувството за справедливост е ключов социалнопсихологически фактор и може да продуцира политически значими действия) винаги се е мислела като произтичаща от някакви форми на равенство (пред закона, при прилагане на правилата на състезанието, пред критериите за стойностност и пр.; виж Уолзър 2010). А абсолютизирането на присъствието (на автор, периодично издание, текст) в „престижните бази данни“ като единствено валиден критерий за научност (на написаното от автора, публикуваното в изданието, съдържанието на текста) задълбочава и подчертава разни неравенства, не ги редуцира. Визирам неравенствата между работещите в контекстите на посткомунистически общества и работещите в контекстите на зрелите западни демокрации; между учените от страни, където се отделя незначителен процент от БВП за финансирането на изследвания, и учените от държави, в които бизнесът осигурява внушителна ма-

паднат в така важните регистри) публикуват само текстове, които са били подложени – най-често – на двойно „сляпо“ рецензиране: обикновено двама специалисти в областта, с която се идентифицира кандидатстващият за издаване научен опус, без да знаят един за друг, без да знаят кой е авторът на писанието X, оценяват въпросното съчинение; авторът му също не знае кои са хората, които изготвят – по критерии, посочени от съответното издание – мнения за труда. По мои впечатления някои рецензии, обслужващи описа-

териална подкрепа за университети, лаборатории и пр.; между англоезични и неанглоезични текстове; между сега тръгващи списания и такива с дълга история; между хуманитаристи и изследователи, ангажирани с природните науки. Особен вид несправедливост генерира свръхвалоризацията на сегашните наукометрични критерии при оценяването на публикация или автор и доколкото абсолютизацията на тези критерии някак пренебрегва дългото, бавното време като фактор при остойносттаването на дадена научна теза. Заради развитието на това, което наричат епигенетика, сегашни изследователи вече са склонни да помислят, че „за някои неща“ Ламарк е бил по-прав от Дарвин. Тоест определено разбиране за дял от света може да бъде смятано за неадекватно дори повече от век, но след това да настъпи ревизия на убеждения и аксиоми; презентистката идеология на актуалните принципи за оценяване на научни публикации наистина ли сменя адекватно в себе си голямото време на науката. Като се фокусира върху „днес“ – защото точно това прави той – толерираният в момента модел за категоризиране на знанието, на постиженията в академичните практики едва ли е достатъчно точният „метатекст“ спрямо действителния, с протяжна непрекъснатост траещия през десетилетията (и столетията) живот на науката. Ако в момента една представена в престижно списание теза се окаже споделяна и обсъждана, популяризирана чрез още и още позовавания (и все в престижни издания), но след 30 години тя бъде аргументирано отхвърлена заради нови открития в съответната сфера – тогава какво. И защо покрай все по-твърдия култ към наукометрията съвсем се изрязва от кадър това, за което предупреждава Талеб. Той говореше за прекомерното математизиране (на всичко) като за създаващ проблеми избор на цивилизацията ни. Тъкмо свръховластяването на математически модели – наукометрията настоява, че може и трябва да се превежда в числа, в строга измеримост и „научната стойност“ – в края на краищата изкривява представите ни за ставащото (закотвя ни твърде здраво в повтарящото се и блокира способността да виждаме и мислим единичното, отклонението, странното). Фанатичното калиброване, оразмеряване, униформизиране на мисленето за който и да било ред феномени със сигурност обеднява света ни, не помага на науката. И като става дума за прекалявания с математизирането: от някаква гледна точка все пак е щекотлива вече утвърдената практика – очевидно прицелена в създаването на планетарен мегарегистър на „истинските учени“ – да ни се присъждат научни идентификатори (изглеждат като поредица от цифри). Които напоследък трябва да посочваме при почти всяка своя професионална изява. Не че в други сфери не сме, вече отдавна, сведени до номера. Но потвърждаването на практиката като нещо естествено и полезно в още едно поле (това на науката) май е знак, че аушвицко-бухенвалдското, гримирано като невинна дигитална прагматика, днес е придобило статут на безалтернативна нормалност.

ната процедура, са съвместно направени, като в тях са вложени знания, мислене, доста труд и немалко време; бележките и препоръките откъм такива рецензии наистина могат да помогнат за усъвършенстването на авторския текст. Виждала съм обаче и анонимни рецензии за читави според мене текстове, които рецензии са некоректни в претенциите си или направо злостни. Високият професионализъм в някаква област не върви задължително с качества като колегиалност, етичност и толерантност, а свръховластяването на анонимния рецензент – на който и да е анонимен рецензент – всъщност по презумпцията ги предполага като самоподразбиращо се налични у него. Иначе речено, няма гаранция, че анонимността на съдещия автоматично произвежда обективност; анонимността понякога просто дава... твърде специфични криле. (Особено щекотлива е ситуацията – сега и тук – с анонимното рецензиране на сборници от конференции: програмите на съответните конференции дълго след провеждането им могат да се видят на нечий институционален сайт, при това положение анонимността не е „двойна“ – рецензентът би могъл да научи чий текст рецензира, докато авторът няма да знае кой е съдил работата му; това не изглежда да има общо с равнопоставеността, с първоначалната идея зад сценария.) Наистина, при голям разнобой между оценките на двамата рецензенти конвенцията е редактор в съответното списание да потърси трети – арбитраж – рецензент. Но колкото и представяната процедура да изглежда укрепена и бдителна, тя, тъй или инак, не може да осигури 100% сигурност, че „тези страници съдържат стойностна наука“. Особено когато става дума за хуманитаристика.

Подчертавам това с хуманитаристиката и заради „измамата на Сокал“. Статията на Алън Сокал (математик физик от Нюйоркския университет) със заглавие “Transgressing the Boundaries – Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity” излиза в списанието за културологични изследвания *Social Text* през 1996 г. В нея Сокал съвсем нарочно е изписал доста неверни за според собствената му научна сфера неща, обвързвайки ги с произволни твърдения като това, че „постмодерната наука“ опровергава „авторитаризма и елитарността, присъщи на традиционната наука“, а също така „безгрижно посочва теорията на катастрофите и теорията на хаоса като вид математика, която може да доведе до социално и икономическо освобождение“ (виж Weinberg 1996). След като „трудът“ му е публикуван, Сокал разобличава мистификацията си и обяснява, че статията му за *Social Text* е била „обилно подправена с глупости“ и вероятно е била приета само защото „а) звучи добре [„по научному“] и б) ласкае идеологическите предразсъдъци на редакторите“. Вярно, *Social Text* не е реферирано списание. Но пък се издава от издателството на университета „Дюк“; изпълнителен директор на издателството е Стенли Фиш и сред редакторите на списанието няма случайни хора. Заедно с което покрай казуса – колко неловко – застават на фокус дълбоко неадекватните позовавания на модерната физика

и математика, които позовавания се откриват в текстове на Дерида, Бруно Латур, Люс Иригаре, „професора по английски Робърт Маркли“, философа Мишел Сер (член на Френската академия), Лиотар, Лакан, Жак-Ален Милер... (Сокал цитира пасаж от Дерида, заиграващ се с Айнщайн, а Уайнбърг с удоволствие възпроизвежда извадката, за да каже, че няма представа какво би трябвало да означава това; „това“ гласи: „Айнщайновата константа не е константа, не е център. Тя е самото понятие за променливост – накрая, тя е понятието за игра. С други думи, тя не е понятие за нещо – за център, от който наблюдателят би могъл да овладее полето – а самото понятие за игра“.) Тоест – от „измамата на Сокал“ нататък – под съмнение ли е научността на написаното от Дерида, Латур, Иригаре, Лиотар, Лакан и пр. Или няма начин да е под съмнение. А как стоят нещата с написаното от колегите, които цитират Дерида, Латур, Иригаре, Лиотар, Лакан... И т.н.⁴

Наистина „измамата на Сокал“ е куриоз, vyplъщение на вид недобро-намереност.⁵ И все пак, когато към въпросния казус погледнеш също откъм истории, компрометиращи така упорито инструментализираните напоследък рейтингови изследвания, които класират университетите по какви ли не критерии, спохождат те не твърде ведри мисли.

Като става дума за това как се признава стойностност на този или онзи академичен текст, нека припомня, че в процедурите за получаване на научни степени и длъжности рецензиите (относно дисертационен или хабилитационен труд, относно продукцията, с която се кандидатства за професорско място) не са анонимни. Навремето тези рецензии се представяха пред т.нар. Специализиран научен съвет, а резултатите от анонимното гласуване на членовете му (за или против получаването на степен, за или против заемането на длъжност) се утвърждаваха – или пък не – от т.нар. Висша атестационна комисия. Замяната на споменатия регламент с този, според който пет- или седемчленно жури присъжда академични инсигнии, преди години не възхити съсловието (не че някой някога е смятал алгоритъма със СНС и ВАК за най-добрия възможен). Но свикнахме и с нов ред. Според първоначалната му конституция журито, валидиращо докторска степен, задължително включваше и научния ръководител на докторанта; този очевиден конфликт на интереси все пак беше ликвидиран чрез корекция в съответните нормативни документи (т.е. сега научният ръководител не може да е член на такъв тип оценяваща комисия). Но, тъй или инак, доста по-лесно е нечия научна продукция да получи одобрението на 5 или на 7 души, отколкото на двай-

⁴ Благодаря на доц. д-р Любомир Терзиев за интересния ни разговор по повод казуса.

⁵ Обаче и други, съвсем в наши дни, „работят“ в подобна посока. Показвайки колко лесно е представянето на нещо си за „научни трудове“ и колко лесно за манипулиране е остойносттаването на тази фейк наука чрез машиниции с цитирането ѝ (виж Котарак 2024).

сет и няколкото членове на някогашните специализирани научни съвети. Естествено след гореспоменатата промяна в законовата база броят на доцентите и професорите в страната нарасна сериозно. Което е в съзвучие с рязкото увеличение на броя на университетите у нас (не от вчера те предлагат студентски места повече от реално завършващите средно образование). И с нарастването на научната продукция, на научните публикации тук. Дали всичко това направи българска наука по-голяма и повече наука.

Членове на пет- или седемчленните журита, подсигуряващи кариерни процедури, могат да бъдат хабилитирани колеги, които присъстват в регистъра на академичния състав на Република България (виж ресурсите на Националния център за информация и документация). По стечение на обстоятелствата съм професор доктор на филологическите науки по „стария регламент“; за да се впиша във въпросния регистър, трябваше да докажа, че покривам изискванията (за степен и длъжност) по „новия регламент“. Тоест професионалният ми статут – като на мнозина други – се оказва зависим от закон, действащ с обратна във времето сила. И според нововъведените мерки и теглилки излиза, че съм такава, за каквато се представям, но това не отменя принципната проблематичност на „пренастройката“ на системата. Като реакция спрямо тази проблематичност не един и двама добри професионалисти просто отказаха да защитават отново – по „сегашния закон“ – степени и длъжности; имената им ги няма в онзи регистър. Което означава, че не могат да бъдат рецензенти (или автори на становища) в процедури по „развитието на академичния състав“. А също така означава, че вписаните в регистъра неминуемо ще са подложени на по-голям натиск да осигуряват въпросните процедури, отколкото ако всички хабилитирани в съответната научна област поемат част от работата – и хабилитираните по „стария закон“, нежелаещи пак да попълват формуляри, пак да събират доказателства за научната си продуктивност и пр. Вярно, с времето Регистърът бездруго ще се насели с достатъчно доценти и професори (идващите генерации академични люде не избират дали да се съобразят с последно валидизираните правила, или пък не; титлите им са получени в съответствие с новите изисквания и тези колеги автоматично попадат в Списъка на Държавата); машината ще заработи без напрежение. Но засега – още една специфична последица от прехода към капитализъм – все още чувам „регистрирани“ да споделят с тъга, че от писане на рецензии и становища за дисертации, големи докторати, доцентури, професури (и на анонимни рецензии за статии/студии в академични списания) не им остава достатъчно време да четат „свободно“ (да проучват това, което е автентично свързано с индивидуалния им живот на изследователи) и да пишат своите собствени научни текстове с пълния капацитет на моженето и желанието си. На този, който би ме иронизирал заради последно казаното, ще напомня, че най-често „регистрираните“ и преподават. Годишният норматив в моя университет, нищо че се

води изследователски, е 360 часа, винаги съм имала повече – и то аудиторни – понеже няма как „да се отреже“ точно; това, че след реформата „Красимир Вълчев“ 60 часа се правят с проверки на студентски писмени работи („при нас“ – за хабилитирани минимум 150 на учебна година, за нехабилитирани 300), ни най-малко не облекчава преподавателската ми натовареност; имам и времеемки задължения покрай административното обслужване на учебния процес. Тоест нормалното на пръв поглед и предсказуемо искане на държавата, отправено към академичния състав – „публикувайте повече и по-качествени научни текстове“ – не изглежда подкрепено от начина, по който е организиран (и заради държавата) трудовият бит на хората в съсловието, от това как се случва (и заради държавата) институционализираното ежедневие в професията.

Но да се върна към подхванатото преди малко: при разглеждането на академични текстове, целящо присъждането на статута доктор/доктор на науките/доцент/професор, научната стойност на аргументиращите претенцията публикации трябва да се удостовери от научно жури.

При създаването на такова жури, струва ми се, работят основно две стратегии. А) Търсят се хора с необходимите според закона титли и вписани в Онзи Регистър (логично е – обаче логичното невинаги е ключов критерий – да са се занимавали с проблематиката, периода, „рафта от Библиотеката“, с които се занимава обсъжданият труд или корпус авторски текстове), но заедно с това неособено известни, не прекалено „осветени“. Член на жури, който е с подобен профил, е вероятно да е и поласкан от въвеждането му в споменатата роля и да е подчертано великодушен спрямо написаното от колегата, защитаващ научна степен или претендиращ за академична длъжност. Б) Търсят се хора от Регистъра, но не просто с необходимите титли, а и известни, с имена, притежаващи символен капитал и действително методимизиращи дадена проблемна зона от съответното научно поле.

Най-често трудове на този тип журиращи колеги са цитирани в текста – или в съвкупността текстове – който/която въпросните колеги трябва да оценяват, след като са приели да бъдат съдници в конкретната процедура. От някаква гледна точка щекотливото в случая е неизбежно: щом според научната общност тези люде – рецензентите – са изтъкнати експерти по дадената проблематика, как без позоваване, отпращащо към този или онзи техен опус. (Че е по-приемливо да смятаме ситуацията за нормална, отколкото за някаква друга, подсказва и обмислянето на обратния вариант: работа на X не е спомената нито веднъж по какъвто и да е повод в труда, който X рецензира, макар X да е публикувал немалко страници – и то стойностни страници, смятат в гилдията – относно проблемно-тематичното поле, занимаващо обсъждания заради процедурата текст. Ами ако авторът му – или научният ръководител на докторанта – не вижда в X специалист, с когото си струва да се говори „по темата“, от когото „има какво да се вземе“, защо, за бога, е намекнал на първичното звено (катедрата F) да покани тъкмо X в журито?)

Та обикновено рецензентът среща заглавия на свои писания – и боравене с тезите им – в дисертационния/хабилитационния труд, който рецензира.

От една страна, това е нормално, обясних защо. Но от друга страна, тъкмо типичното на ситуацията, неминуемото ѝ възпроизводство (пак и пак) може би дават знак, че възлова в професионалния живот на изследователите академична процедура – каквато е по закон и каквато е като реална практика – по природа, по принцип толерира вид тавтологизъм между заварена текстовост и новонаписано. Още повече че от работите, разглеждани в рамките на такива процедури, се изисква – и така е редно, инак не би могло да бъде – да демонстрират не просто библиографска информираност относно „историята на проблема“, а и умения да функционализират предишното знание. Разбира се (и това също е част от автоматизираните регламенти в научната сфера), при представянето на текст, мотивиращ академична кариерна претенция, трябва изрично да се посочат приносите му. И да, приноси при прилично свършена изследователска работа – и при колегиално-подкрепящо отношение на рецензентите към обследвания колега – почти винаги могат да бъдат открити. Но все пак: даден научен ръководител неминуемо насочва докторанта, когото е поел, малко или повече в следата, в ареала на собствената си работа, на собствените си любопитства, нагласи, методологически предпочитания; как иначе биха могли да се осъществят приемствеността в науката, предсказуемата версия на отношенията учител – ученик. Истински ангажираният с ролята си научен ръководител също така предварително мисли върху библиографския свод, който вижда като адекватен при работата на докторанта над съответния проблем, ... и това обмисляне нерядко върви с формирането на визия за евентуалния състав на научното жури, което ще оценява дисертационния текст. Тоест институционалният обков, алгоритмите в академичната среда всъщност пред-полагат като екзотика, като нелепа случайност сбъдването на „идеен конфликт“ между докторант и научен ръководител или пък на открита, ясно артикулирана конфронтация между новия опус и заварения свод от писания. Дори и в труд-защитаващ-степен-длъжност да се появи внимателно заявено – или оставено да се подразбира – несъгласие с виждания на този или онзи изследовател „от живите“, въпросният оспорван в текста автор/авторитет най-вероятно не би бил поканен да участва в съответното научно жури (стига в първичното звено да не тече някаква властова игра, която да доведе съвсем съзнателно до инсталиране сред съдниците на човек, изчислен като опасен – например тъкмо онзи, с когото си е позволил или се е опитал да спори кандидатът за степен/длъжност, та ха дано рецензията на „засегнатия“ да препъне оценявания).

Карл Попър настояваше, че науката се прави, развива се чрез критическата дискусия, че в конкретната професионална общност, сглобявана от споделени компетентности и интереси, от „приятелско-враждебни отноше-

ния“, сблъсъкът на визии и аргументи в края на краищата постига – отново и отново – следващото по-добро и по-обхватно обяснение на изследвания феномен. Само че цялата машина на институционализираната бюрократично администрирана наука – машината, която аз познавам – не толерира този тип живеене на професионалните изследователи.

Разбира се, на блокажите, които машината сама по себе си произвежда, съдействат – без да го целим – малки, обикновени човешки неща. Увереността в собствената правота съвсем не е задължително да води до воля за дискусия, напротив, тази увереност може и да обуслови нежелание за разговори, обяснения, харчене на време и енергия да убеждаваш други в това, за което твърдо вярваш, че е правилното.⁶ Или малко по-различен казус: в процедурите „по развитие на академичния състав“ – те, пак да подчертая, са много сериозен мотиватор за публикуване на научни текстове – обикновено по-възрастният колега е в ролята на рецензиращ написаното от по-младия; и да има нещо, което оценяващият не смята за особено убедително в разглежданите страници, той ще формулира максимално внимателно усъмняването си, толерантността е норма в професията; ако ще трябва да се изкаже някакво по-категорично възражение, най-добре е „казването“ да се отмести в друго време, в друга територия – не когато тече процедурата, така важна за по-младия човек (кой би искал да бъде заподозрян, че му диктуват и генерационни неприязни, не дай боже, зависти). Но пък после, след време, кой ли ще разбере, кой ли ще види, кой ли ще внимава чак толкова, та макар и отложен, спорът да се окаже случил се за нечие бдително съзнание...

Има и друга сериозна (според мене) причина онзи, който е достатъчно възрастен и титулован, т.е. с достатъчно натрупан опит в институционалната среда, все още с ума си и с все още работещи етически задръжки, често да не се чувства в правото си да бъде докрай взискателен – т.е. готов да артикулира, да инициира спор – спрямо текстовете „в академична процедура“, които оценява. Просто по принцип взискателността в полето до известна степен е изгубила нравствена легитимност. Доколкото тук преди не чак тол-

⁶ В „Непогрешимостта – неизбежен възглед“ (книгата е от края на 1970-те), част от труда му „Систематично богословие“, Раусас Джон Ръшдуни настоява, че секуларизираният свят всъщност не е по-малко религиозен от християнско-църковния. Доколкото секуларизираният свят вярва, вярва некритично и нерационалистки, в непогрешимостта на определени разкази така, както християнинът вярва в непогрешимостта на библейското слово (виж Ръшдуни 2024). Това не е идея, която трудно би ни хрумнала – във времето на овластеността им ред научни парадигми са били възприемани като непоклатими възплъщения на истинното знание, след което са били заменени от други научни парадигми; новите „се държат“ по същия начин като детронираниите и т.н. Тази очевидност не личи да помага на всяка нова генерация учени – включително и на сегашните законодателстващи в наукометрията авторитети – да формират действително самокритично отношение към собствената си теория/практика като за непременно не-непогрешима.

кова много време министър на образованието стана професор именно вече бидейки министър; отново в ролята си на министър на образованието друг стана академик (БАН била независима институция, а не подведомствена на въпросното министерство, вярва ли някой на подобни пояснения); ректор получи длъжността професор точно докато е ректор; виждали сме и вице-президент на Република България, който откъм тази си позиция тръгна да защитава докторат; виждали сме също как бивш социален министър един ден осъмна като преподавател в държавен университет, което изобщо не означава, че е вземал или някога ще взема часове във въпросния университет. В подобен контекст кандидатът за степен/длъжност, който е в приличието и не изкривява брутално процедурата, разигравайки я вече съвсем наужким, понеже тя е категорично предрешена – ами такъв един кандидат е редно да бъде подкрепен (каква ти взискателност, каква ти воля за академичен спор).

Почти всички от току-що припомнените казуси представляват вид инвазия на политическото в територията на научните институции, илюстрират как – по директен, груб начин – властови статус в държавно-административното пространство (той е обусловен от моментния политически контекст) може да бъде преработван в академична позиция. Някои публикации, приложени към някои от споменените „процедури“, присъждащи академична степен/длъжност, може и да имат качества. Може и колегите, участвали в онези обслужващи журита, да са се стремили към известна обективност на оценките си. Но тъй или иначе смятам за безспорно, че в коментираните случаи основни принципи на начинанието – конкурс за..., защита на... – са опорочени.

Щрихираните ситуации, видно е, не илюстрират най-значимия, с най-съществени последици тип намеса на политическото в сферата на научно-институционалното.

И тук след 1989 г. „рамковата конвенция“ за четене, разбиране и разказване на света – говоря за сферата на хуманитаристиката – генерално се промени. Но това не означава, че писането и критическото му оценяване вече са щастливо освободени от съобразяване с политически тренд – този път с новия политически тренд. Форматиращият натиск ясно личи например в територията на проектната наука. Големите субсидии се получават за проекти, финансирани по мащабни програми, които се менажират от държавни или наддържавни (европейски) институции (или от мощни частни организации). Съществуването на такива програми е мотивирано от амбицията научното дирене, научната работа да бъдат насочвани към определени полета. Зад въпросната идея за управление, моделиране, дисциплиниране на изследователските търсения в края на краищата стои представа за полезност, в чието ядро от презумпции винаги може да се открие политическа, идеологически предпоставена теза. За работещите в така структурираното поле – в полето на сериозно финансираната на държавно и/или наднационално ниво науч-

но-изследователска дейност – е ясно: алгоритъмът на успеха НЕ предполага да тръгнеш от автентичното, спонтанното любопитство към нещо от своята собствена зона на компетентност. Алгоритъмът на успеха задължително предполага първо да се огледат актуалните тематизми на мегапроектите, за които ще се осигуряват субсидии. Трябва да се избере една от толерираните, „фокусните“ за момента посоки/територии. А след това тръгва работата по адаптиране на собствени научни интереси (и можения) към пред-поставената парадигмална конструкция. Като всъщност е в немалка степен предсказуемо какви ще са – в типологически план – резултатите от проектното начинание: те ще подкрепят, обосноват, верифицират за пореден път овластените тези на момента. „Устойчиво развитие“, „иновации и интелигентен растеж“ например са сред ефективните пароли на сегашното публично политическо говорене (у нас дори има Министерство на иновациите и растежа); каквито и „понятия от втори ред“ да съдържа един проект, ако той смогне да се легитимира – и да бъде финансиран – като принадлежащ тъкмо към идеологическия клъстер, чиито синекдохи са споменатите пароли, то декларираните в последната му фаза крайни резултати, бездруго така ще се окаже, спомагат за устойчивото развитие, иновациите, интелигентния растеж.

Проектната наука идва „на вълни“, съществува „на вълни“. Те често се образуват около/покрай фрази, формули, тези, излъчвани от политически документи, които чертаят бъдеще (визирам сектора от проектната наука, към който имам поглед, бидейки хуманитарист). Всяка такава „вълна“ се изнася по някое време и отстъпва място на следващата; модното до вчера „изведнъж“ престава да бъде социално продуктивно.⁷ Отливът от фокусните места на академичен интерес, конструирани при плътно съобразяване с политическото, се случва – и това е предсказуемо – когато дискурсивните фиксации на прокламирания управленски разказ за света се променят. (Тази промяна пък е последица от трансформации в политическата теза, която за определен период е била всячески укрепвана – чрез политическо говорене и политическо действие – като очевидно възплъщение на доброто и истината.) Останала съм с впечатление например, че интензитетът на изследователските ангажменти (научни проекти, конференции, публикации) към проблемно-тематичното ядро „мултикултурализъм“ отслабна след 2010–2011-а, когато политически лидери като Меркел, Камерън и Саркози заговориха за мултикултуралисткия тип моделиране на социалността в собствените

⁷ Не е случайно, че Попър – той е убеден, че науката се развива чрез революции – говори така неодобрително за модите в науката, за интелектуалните моди (Попър 2024: XIII–XIV, 20, 73, 136). Те в края на краищата ни събират в кошарите на повтаряното, толерираното и обединяващото, дават превес на сговарянето и съгласяването и редуцират енергията на спора. На скока. Те са всичко онова, което научната революция не е.

им страни като за провалило се начинание.⁸ (Още през 90-те – доста преди 2010–2011-а – Хънтингтън настоява, че мултикултурализмът, който „публицисти и интелектуалци“ (и някои политици) се опитват да наложат като доминантна идеология в Щатите, е опасен и разрушителен, действителна заплаха за бъдещето на страната му (Хънтингтън 1999: 443–446). Навремето, когато „Сблъсъкът на цивилизациите...“ беше много обсъждана книга и тук, въпросната теза, интегрирана във въпросния опус, изобщо не беше забелязвана и коментирана у нас като важна част от обяснителната конструкция на известния политолог. Смятам споменатия микросюжет за още една илюстрация към вече казаното: хуманитаристкото тълкувателско четене на текстове може да бъде ефикасно манипулирано от политическата конюнктура на момента. И по-точно: то може да се самоманипулира до слепота относно това или онова, за да „пасне“ на актуалната политическа конюнктура.)

Не казвам, че в рамките на съобразен с нея научен проект не могат да се появят смислени, ценни академични публикации. Напротив, често се пишат и печатат стойностни текстове тъкмо в периметъра на „така конструираната рамка“. Всъщност излиза, че ситуацията ни не е принципно различна от онази, която по-възрастните познават като топография и стратегия на академичния труд, какъвто е в десетилетията преди 1989 г. И тогава, въпреки че „политическата рамка“ е много категорично очертана, се създават и публикуват и смислени хуманитаристки текстове – още ги обсъждаме и цитираме (правим го с разни критически уговорки, но тъй или инак продължаваме да ги мислим). И да, принудите откъм средата днес определено работят по-меко. Никой не би могъл да те накара да участваш в правенето на добре платената наука, която обгрижва конкретен политически форматиран образ на света. Свободен си да избереш да правиш наука безплатно или срещу скромно възнаграждение.

Политическото влияе върху писането и оценяването на хуманитаристки текстове не само през инструментите за финансиране на научната дейност. Извън подобни институционално-парични сюжети то въздейства – ежедневно и флуидно – върху фините настройки на мисленето, разбирането, възприятините оптики, интонациите, при това без непрекъснато всички да си даваме сметка (докрай) за природата на ставащото. Както винаги, политическият контекст играе сериозна роля при конфигуриране на обвързаностите между професионални пристрастия, индивидуални характерови особености („склонен към конфронтация“/„сговорчив“), кариерни планове, междуличностни сюжети в гилдията и т.н. Тези съвместно действащи фактори (политическото, повтарям, има своите отношения с всеки от тях) моделират

⁸ Спадна интересът към проблематиката в полето на „спонсорирания мултикултурализъм“ (понятието използват Д. Градев и А. Маринов – виж Градев, Маринов 2017: 28). Сериозната наука продължава да осмисля критически теорията и практиките, обозначавани с термина, и без да разчита на големи субсидии.

работното ни поле: решават балансите между осветено и затъмнено в тълкувателските текстове, привлечено в аргументацията и нарочно подминато (или несъзнато нарочно подминато; „несъзнато нарочно“ не е оксиморон), изречено и оставено за „някой друг път“, казано тъй и същото, но казано инак. Преди 1989 г. не е продуктивно да се разказва Ботев с отчетлив акцент върху идейните му задължености спрямо анархизма; сега дали си струва да се пише за Георги Марков по начин такъв, че постдесетоноемврийската потребност от творци борци против комунизма да се окаже подложена на критично рационализиране. Дали скоро ще се пише и за талантиливи художествени произведения, които, освен че са талантиливи, са също така идеални възплъщения на социалистическия реализъм. Или, щом са талантиливи, непременно – пак и пак – ще доказваме, че нямат общо с въпросния метод. Ще има ли в близко бъдеще изследване относно парадоксалната полза от цензурата тук преди падането на Живковия режим, което да се сметне за достатъчно смислено, та да бъде цитирано потвърждаващо, а не за да го накажат. Ще забележат ли, ще „включат ли в обръщение“ текст – или той, макар и публикуван, ще остане невидим – ако въпросният текст лансира тезата, че акламирани сегашни художествени разкази за соцепохата са успешни не толкова защото са добре направена литература, а защото предлагат лесен, опростен образ на тогавашното, образ с облекчаващо категорична граница между доброто и злото, между „наши“ и „врагове“. И дори ученият Х да е получил одобрение за работата си откъм своята си тясноспециализирана общност, комфортно ли ще му е, ако отново и отново получава по същество политически мотивирани „публицистични“ упреци на тема „защо така си го написал“. (Владимир Станев, университетски преподавател и автор на внушителния труд „Шумът от дебри и балкани... Партизаните в България (1941–1944)“, 2022, сподели публично и с усмивка, че и „леви“, и „десни“ са критикували – именно като „леви“ и като „десни“ – изследването му; та този колега наистина ли смята – дълбоко в себе си – че проучвателната му работа и представянето ѝ в 1180 страници са справедливо оценени.) И т.н.

От друга страна, не е възможно – и никога никъде не е било възможно – заниманията в хуманитаристката сфера да са непроницаеми за политическото, да произвеждат „чиста наука“, само и единствено „обективно“ представяне на проблем, аргументи, твърдения. Още повече че самата рамка, в която днес се разполага професионалното ни живеене, е дълбинно мотивирана от по същество политическа визия за света. Сега налаганият модел за адекватна публикационна активност и за остойностяване на академичните текстове израства от идеята за съществуването на науката единствено като световна наука. Но не само в конкретизации като световна астрофизика, световна медицина и пр., а и като световна хуманитаристика (още веднъж подчертавам, че се опитвам да размишлявам тъкмо за сферата на хуманитаристките изследвания) – планетарна цялостна конструкция, в която е нор-

мално да работят единни (и единствени, само тези) оценъчни критерии, да се разискват важните навсякъде проблеми (или най-малкото разбираемите навсякъде проблеми), да се прилагат всепризнатите методологии. Настойчивото очакване днес е всяко периодично хуманитаристко издание да публикува автори от различни националности (най-добре би било текстовете им да са на английски), да привлича рецензенти от какви ли не страни, да се съобразява с универсализирана мяра за смисленост. Всичко това в края на краищата сглобява конкретизация на глобалисткия модел за разбиране на света; в други сфери този модел може от известно време и да е проблематизиран и критично коментиран, но при структурирането на нашето сегашно работно поле той, изглежда, се наложи като безалтернативен.⁹

Става ли дума за разните видове присъствия на политическото в институционализираното живеене на хуманитаристите, редно е да се подчертае: сега у нас едва ли е възможно академичен автор да бъде подложен на тежки санкции заради прозиращи в писанието му политически/идеологически пристрастия. Е, не знам какво би се случило с колега, чийто опус би тръгнал да оспорва реалността на Холокоста или пък да лансира расистки или религиознофундаменталистски идеи – не мисля, че български хуманитарист съвременник, говоря за реализиран учен, доказал се тъкмо като учен, изобщо би се ангажирал с подобни текстове. Но пък ред днешни публикации, легитимирани резонно като академичен тип реконструкции на билото, всъщност работят в защита на политическата действителност, демонтирана тук след 1989 г., без това да е довело – или да би могло да доведе – до санкции спрямо авторите на въпросните статии, студии, сборници. Тоест свободата на мнение, свободата на словото – на академичното слово включително – са в достатъчна степен налични. Може и да не обитаваме най-добрия от всички възможни светове, обаче възможността за избор на позиция и на поведение определено е налична.

Дотук ставаше дума за „вътрешноведомствени“ сюжети около писането, публикуването и функционирането на академични трудове. Да кажа няколко думи и за адаптирането (за някои негови форми) на научните текстове към един по-широк, не тясно професионален контекст.

Онова, което хуманитаристиката постига като набор разбирания относно предметите си на изследване – с повече или по-малко времево отместване спрямо най-актуалното – постоянно бива свеждано и до учебни програми, а и до съответстващи им възрастово профилирани учебници и помагала. (Същото се случва, естествено, с природонаучното знание; това е обширен и многоаспектен проблем – как науката бива превеждана в преподавано съдържание в разните образователни степени; тук няма как задълбочено да пред-

⁹ Това личи и от факта, че никому не би хрумнало – или никой не би посмял – да обмисля коментирания модел, тръгвайки от понятие като „културен експанзионизъм“ или, не дай боже, „културен империализъм“.

ставя въпросния проблем.) Трансферът – от високото тясно специализирано знание към неговата редакция, съобразена с познавателния потенциал на подрастващите и с общообразователното ниво на компетентност в съответната научна сфера – се менажира от държавата, т.е. от Министерството на образованието. Публичните коментари „по темата“ в последните десетилетия отново и отново настояват, че то (който и министър да го води) не успява да осигури, да подкрепи продуктивния пренос/превод от академичното към „за деца и юноши“. Последният голям скандал около въпросния трансфер се разрази през 2019-а и беше провокиран от внушенията на наратива за социалистическата епоха, който наратив тиражират тукашни средношколски учебници по история (острият дебат беше отворен от професионален историк и от журналист). Но най-често общественото недоволство от учебническите пособия не е заради притеснения примерно относно това какви далекобойни последици биха могли да имат отглежданите тъкмо в училище представи за близкото минало, ако тези представи са формирани чрез разказ, всъщност симпатизиращ на реалността отпреди 1989 г. Не забелязвам и особена воля за публично размишление относно недостатъчната корективна ефективност на днешните образователни политики спрямо вярата на част от сънародниците в плоската земя, еврейския заговор, гледачките, че ваксинирането е чипиране и пр. В масовия случай изписаните по сайтове и в периодични издания упреци към учебни програми и учебници се фокусират върху сложността: програмите включват излишно сложен материал (научно съдържание), а учебниците са написани на излишно сложен език.

Какви, колко знания от разните научни области е нужно да се усвояват в масовото училище – този разговор е нормално да се случва перманентно (само че би трябвало да е ясно: в кой да е конкретен момент той не би могъл да е постигнал – и няма да постигне – еднозначно решение, решение „завинаги“). Заедно с това постоянно възпроизвеждащата се критика към езика, на който средношколските учебници превеждат съответната наука, прави особено очевиден един проблем. И той не е равен на, не се изчерпва с „как трябва да са написани учебниците и помагалата в Република България“.

В караницата си с Адорно и съратниците му (тя е движена не толкова от разминавания относно това какво значи „философ позитивист“, а от остри политически несъгласия между автора на „Отвореното общество“ и колегите му) Попър – освен в разни други неща – обвинява „франкфуртци“ и в кокетирание с едно сложно, усукано говорене, което може да се сведе до набор прости фрази, всъщност несподелящи кой знае колко богата и оригинална мисъл. (Попър даже успоредява колони реч; в първата е образец от „франкфуртското“ говорене, във втората – добросъвестният превод на английски, в третата – Попъровият дискредитиращ превод на превода; трябва да стане ясно, че зад сложните немски фрази се крие или банализъм, или нищо (виж Попър 2024: 75). Тоест Попър е сигурен, че самата висока

наука – а не само учебникарят, който запознава с нея подрастващите – може и е наложително да говори прозрачно и разбираемо, макар това да изисква усилия: ученият трябва „... да помага на другите да разберат неговата област и неговата работа, а това не е лесно. Това означава намаляване до минимум на научния жаргон – онзи жаргон, с който мнозина от нас се гордеят, като че ли е едва ли не герб или оксфордски акцент [...] трябва [...] да се научим, доколкото можем, винаги да говорим възможно най-просто, ясно и непретенциозно и като чума да избягваме внушението, че притежаваме знание, което е твърде дълбоко, за да бъде ясно и просто изразено“ – Попър 2024: 121–122.)

В наши дни и Ювал Ноа Харари настоява, че дълг на съвременния учен е да преработва обемните академични наративи в изложения, понятни за максимално широка аудитория – зевът между картината на света, която обитават специфично свръхобразованите, и тази, която е самоочевидност за масовата публика, е станал опасно голям (теориите на конспирацията и пиенето на белина против Ковид могат сериозно да навредят на социумите и на конкретни хора). Да, Харари сочи високата наука – истинското ѝ той смята за гарантирано тъкмо от институциите и практиките, за които тук ставаше дума с известни усъмнявания – за най-стойностния източник на информация („... ако някой въпрос изглежда изключително важен за вас, [...] прочетете съответната научна литература. Под „научна литература“ имам предвид статии, рецензирани от професионалисти, книги, издадени от известни академични издателства, и публикации на преподаватели от институции с добра репутация“, Харари 2019: 200). Но и добавя: „Учените [...] трябва да са далеч по-ангажирани с настоящите обществени дебати [...]. Разбира се, изключително важно е да продължат академичните си търсения и да публикуват резултатите в научни списания, които малък брой експерти четат. Но също толкова важно е да правят най-новите научни теории достояние на обществеността посредством научнопопулярни книги, та дори и чрез умелото използване на средствата на изкуството и художествената литература“ (Харари 2019: 200).

Време е тоест за упорито и всеотдайно ново просветителство, което да се опита – очевидно това е идеята – да консолидира колкото е възможно повече обитатели на планетата около онова, което сегашната наука твърди относно Земята, живота, обществото, цивилизациите, фундаменталните принципи за организиране на съществуването. Харари явно е достатъчно убеден в необходимостта и смислеността на подобно просветителство, за да преведе – с помощта на известни илюстратори – „Sapiens. Кратка история на човечеството“ в „история в картинки“, в образователен комикс (до момента на български са излезли две части от предназначенията за деца поредица). Макар да не е първият, който прави подобни издания, жестът му не е без значение – понеже напомня чрез действие, че науката не е затворена територия, че уче-

ният има дълг освен към изследванията си и своята гилдия също към всички останали, че е добре да обясняваме, преподаваме, ... проповядваме.

Само че преводи на науката „за масите“, които преводи се опитват да решават по-скоро обществени, отколкото тясно научни задачи, не носят „точ-ки“ – или не носят удовлетворителен брой „точки“ – според сега актуалните формуляри за „отчет“, които академичните хора попълват; текстове, популяризиращи знания на максимално опростен език, не биха били публикувани в престижно научно издание, а някъде другаде; публикациите „някъде другаде“ не помагат твърде на кариерното развитие. Но пък подобни публикации носят рискове за репутацията на изследователя.¹⁰ Всъщност сега валидизираните, институционално укрепваните практики за оценяване на академичните трудове не насърчават евентуалните опити да се напусна (от време на време) „кулата от слонова кост“. А тъкмо такива опити биха отключили и подкрепили осъзнатото самовъзпитателно усилие от страна на учения да търси изказ, който да е „по-приятелски настроен“ и към неспециалиста...

Все пак, дори и някому да се е сторило обратното, споделената тук визия относно писането и публикуването на текстове в собственото ми професионално поле не е песимистична. Понеже, както вече стана дума, всеки от колегията винаги има възможност за избор: за какво и как да пише, дали да публикува тук или там, да се съобразява с конюнктурата или пък не, да каже или да премълчи. А и от опит знам, че процедурните неприятности заради неправилни текстове не са непреодолими, всичко отминава. Така че и наукометрията не може да ни спре. Ако искаме да работим (тъй както умеем) точно това, което работим, бидейки български хуманитаристи от първата половина на XXI век.

¹⁰ Колега, когото искрено уважавам, веднъж каза за Харари: „Твърде е вторичен“. Мнението ослосесява, в края на краищата, съдната система, в която сме възпитани: учен и популяризатор са две различни неща. А също въплъщава и отношение към търговския успех като о-значаващ границата между наука и друго: книгите на Харари са рекламирани като „научни бестселъри“; според автоматизираните нагласи на професионалната ни общност щом мнозина купуват, значи това не може да е наука.

Библиография

- Градев, Маринов 2017: Градев, Дончо, Александър Маринов. Ксенофобия и мултикултурализъм: накъде ще поеме Европа? – *Философия*, XXVI, № 1, с. 26–40. [онлайн] https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2017/03/azbuki.bg_dmdocuments_Philosophy_1_17_Gradev_Marinov.pdf [прегледан 15.08.2024]. [Gradev, Marinov 2017: Gradev, Doncho, Aleksandar Marinov. Ksenofobiya i multikulturalizam: nakade shte poeme Evropa? – *Filosofiya*, XXVI, № 1, s. 26–40. [online] https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2017/03/azbuki.bg_dmdocuments_Philosophy_1_17_Gradev_Marinov.pdf [seen 15.08.2024].]
- Закон 2010/2022: Закон за развитието на академичния състав в Република България. – [онлайн] <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135680028> [прегледан 15.08.2024]. [Zakon 2010/2022: Zakon za razvitiето na akademichniya sastav v Republika Bulgaria. – [online] <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135680028> [seen 15.08.2024].]
- Котарак 2024: Котарак стана цитиран учен в международна научна платформа. – *Площад Славейков*, 5.08. [онлайн] – <https://www.ploshtadslaveikov.com/kotarak-stana-tsitiran-uchen-v-mezhdunarodna-nauchna-platforma/> [прегледан 15.08.2024]. [Kotarak 2024: Kotarak stana tsitiran uchen v mezhdunarodna nauchna platforma. – *Ploshtad Slaveykov*, 5.08. [online] – <https://www.ploshtadslaveikov.com/kotarak-stana-tsitiran-uchen-v-mezhdunarodna-nauchna-platforma/> [seen 15.08.2024].]
- Попър 2024: Попър, Карл. *Митът за концептуалната рамка. В защита на науката и рационалността*. Ред. М. Нотурно; прев. К. Лозев, научен редактор К. Янакиев. София: КИКС ДЕВ ЕООД. [Popper 2024: Popper, Karl. *Mitat za kontseptualnata ramka. V zashtita na naukata i ratsionalnostta*. Red. M. Noturno; prev. K. Lozev, nauchen redaktor K. Yanakiev. Sofia: KIKS DEV EOOD.]
- Правилник 2010/2023: Правилник за приложението на Закона за развитие на академичния състав в Република България – [онлайн] <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135696665> [прегледан 15.08.2024]. [Pravilnik 2010/2023: Pravilnik za prilozhenieto na Zakona za razvitie na akademichniya sastav v Republika Bulgaria – [online] <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135696665> [seen 15.08.2024].]
- Ръшдуни 2024: Ръшдуни, Раусас Джон. *Непогрешимостта – неизбежен възглед*. София: Нов човек. [Rushdoony 2024: Rushdoony, Rousas John. *Nepogreshimostta – neizbezhen vazgled*. Sofia: Nov chovek.]
- Уолзър 2010: Уолзър, Майкъл. *Сфери на справедливостта. Защита на плурализма и равенството*. Прев. К. Герганова и др. София: Критика и хуманизъм. [Uolzar 2010: Walzer, Michael. *Sferi na spravedlivostta. Zashtita na pluralizma i ravenstvoto*. Prev. K. Gerganova i dr. Sofia: Kritika i humanizam.]
- Харари 2019: Харари, Ювал Ноа. *21 урока за 21-ви век*. Прев. М. Шипковенска. София: Изток-Запад. [Harari 2019: Harari, Yuval Noah. *21 uroka za 21-vi vek*. Prev. M. Shipkovenska. Sofia: Iztok-Zapad.]
- Хънтингтън 1999: Хънтингтън, Самюъл. *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*. София: Обсидиан. [Huntington 1999: Huntington, Samuel. *Sblasakat na tsivilizatsiite i preobrazuvaneto na svetovnia red*. Sofia: Obsidian.]

Weinberg 1996: Weinberg, Steven. Sokal's Hoax. – *The New York Review of Books*, Volume XLIII, No. 13, pp. 11–15, August 8, 1996 [online] <https://physics.nyu.edu/sokal/weinberg.html> [seen 15.08.2024].